

“TURKIY XALQLAR ADABIYOTI TADQIQIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

TURKIY XALQLAR ADABIYOTIDA EKOLOGIK TAHDIDLAR VA IJTIMOIY ADOLAT FALSAFASI

Raxmatova Muxayyo Elboboyevna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar kafedrasi o'qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17272325>

Annotatsiya: Ushbu maqolada turkiy xalqlar adabiyotida ekologik tahdidlar va ijtimoiy adolat konsepsiyasi falsafiy-adabiy tahlil asosida o'rganiladi. Bunda ekologik muammolar badiiy asarlarda qanday ifodalangani, ijtimoiy adolat g'oyalarining adabiy jarayondagi o'rni va ularning falsafiy talqini yoritiladi. Shuningdek, ekologik inqirozning madaniy-ma'naviy qirralari va adabiyot orqali ekologik ongni shakllantirish yo'llari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Turkiy adabiyot, ekologik tahdidlar, ijtimoiy adolat, falsafiy tahlil, ekologik ong.

Аннотация: В данной статье рассматриваются экологические угрозы и концепция социальной справедливости в литературе тюркских народов на основе философско-литературного анализа. Раскрывается, каким образом экологические проблемы отражены в художественных произведениях, как идеи социальной справедливости находят свое место в литературном процессе и их философская интерпретация. Также анализируются культурно-нравственные аспекты экологического кризиса и пути формирования экологического сознания через литературу.

Ключевые слова: тюркская литература, экологические угрозы, социальная справедливость, философский анализ, экологическое сознание.

Abstract: This article examines ecological threats and the concept of social justice in Turkic literature through a philosophical-literary analysis. It explores how ecological issues are depicted in literary works, the role of social justice ideas in the literary process, and their philosophical interpretation. The cultural and moral dimensions of the ecological crisis and the ways of fostering ecological awareness through literature are also analyzed.

Keywords: Turkic literature, ecological threats, social justice, philosophical analysis, ecological awareness.

So'nggi asrlarda insoniyat taraqqiyoti eng yuqori ilmiy-texnik bosqichlarga yetgan bo'lsa-da, ekologik muammolar global miqyosda keskinlashib, ularning oqibatlari madaniyat, san'at va adabiyotning barcha sohalarida keng aks etmoqda. Global isish, biologik xilma-xillikning kamayishi, suv resurslarining ifloslanishi, tuproq degradatsiyasi kabi jarayonlar zamonaviy ekologik diskursning markazida turibdi. Bunday muammolar endilikda faqat tabiiy-ilmiy yo'nalishlarda emas, balki falsafa, sotsiologiya, madaniyatshunoslik va adabiyotshunoslik doirasida ham keng qamrovli tadqiqotlarning asosiy obyektiga aylangan. Ekologik tahdidlar — bu insoniyatning tabiat bilan o'rnatgan izchil muvozanatining buzilganidan dalolat beruvchi murakkab sivilizatsion hodisadir. Shu bois ularning badiiy talqini

“TURKIY XALQLAR ADABIYOTI TADQIQIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR” *mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya*

adabiyotda nafaqat estetik, balki falsafiy va ijtimoiy ma'noda ham yuksak ahamiyat kasb etadi.

Prezident Sh. M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, “Tabiat va atrof-muhitni asrash – bu kelajak avlod oldidagi eng muhim burchimizdir. Ekologik xavfsizlik – bu milliy xavfsizlikning ajralmas qismi” [1:142]. Ushbu ta'rif ekologik xavfsizlikni tor ma'noda — faqat tabiatni muhofaza qilish doirasida emas, balki jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy barqarorligini ta'minlovchi strategik omil sifatida tushunish zarurligini ko'rsatadi. Chunki ekologik inqiroz — bu faqat tabiiy resurslarning yo'qolishi emas, balki ijtimoiy tengsizlikning ortishi, aholining sog'lig'iga zarar yetishi, madaniy qadriyatlarning yemirilishi va axloqiy me'yorlarning izdan chiqishiga sabab bo'ladigan murakkab jarayondir.

Turkiy xalqlar adabiyotida ekologik tahdidlar ko'pincha ijtimoiy adolat masalalari bilan uzviy bog'liq holda tasvirlanadi. Masalan, “Alpomish” dostonida qahramonning yer va suvni himoya qilish yo'lidagi kurashi nafaqat vatanparvarlik timsoli, balki ekologik adolat ramzi sifatida ham talqin qilinadi: “Elim deb, yurtim deb, yerim deb otlandim” [2:54]. Bu yerda tabiat manzarasi va resurslar masalasi shaxsiy qahramonlik konsepsiyasi bilan qo'shib, adolatning ekologik talqinini beradi. “Manas” eposida esa tog' va daryolar muqaddas ne'mat sifatida tasvirlanib, ularning yo'qolishi jamiyatning butunlay inqirozga yuz tutishiga sabab bo'ladigan voqea sifatida ifodalanadi: “Tog'im ketdi — yurtim ketdi, daryom quridi — elim quridi” [3:213].

Shu kabi, zamonaviy o'zbek poeziyasida ham tabiatga bo'lgan hurmat ekologik va axloqiy qadriyat sifatida talqin etiladi. Erkin Vohidovning “O'zbekim” she'ridagi: “Tuproqqa boqma, chang bo'lib yotgan deb, u sening noning, tiriklik totgan deb” [5:65] misralari ona zaminni faqat iqtisodiy resurs sifatida emas, balki hayot manbai, millatning tirikligi va ma'naviy tayanchi sifatida qadrlash zarurligini ta'kidlaydi. Bu satrlar ekosentrik qarashning badiiy ifodasi bo'lib, tabiatga ehtirom bilan qarashni milliy o'zlik bilan uyg'unlashtiradi.

Proza janrida esa Tog'ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar” romanidagi: “Ota merosi — dalalar, ular suv ichmasa, men ham chanqayman” [6:112] jumlasini yer va suvning inson hayotidagi bevosita o'rnini, ekologik masalalarning shaxsiy taqdirlar bilan bog'liqligini ifodalaydi. Bu iqtibos orqali muallif ekologik adolatni avlodlararo meros konsepsiyasi bilan uyg'unlashtirib, tabiiy resurslarni asrashning nafaqat iqtisodiy, balki axloqiy-ma'naviy zaruriyat ekanini ochib beradi.

Chingiz Aytmatovning “Oq kema” qissasi turkiy adabiyotdagi ekologik va ma'naviy masalalarni uyg'un yoritgan eng yorqin asarlardan biridir. Bu asarda tabiat

“TURKIY XALQLAR ADABIYOTI TADQIQIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR” *mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya*

xalqning ma'naviy tayanchi, tarixiy xotirasi va milliy o'zligining ajralmas qismi sifatida tasvirlanadi. Qahramonlar tabiatdan ajralgan sayin, ularning ruhiy hayoti qashshoqlashadi, jamiyat esa o'z axloqiy tayanchidan ayriladi [2:89]. Shu bois, tabiatning yo'qolishi faqat ekologik falokat emas, balki millatning ruhiy va madaniy inqirozi sifatida ham talqin qilinadi.

Prezident Sh. M. Mirziyoyevning “Tabiat boyliklarini isrof qilish, ularni talon-taroj qilish – bu nafaqat iqtisodiy, balki axloqiy jinoyatdir” degan fikri [1:144] ekologik tahdidlarning ko'lamini kengaytiradi. Bu yondashuv ekologik inqirozni faqat iqtisodiy zarar sifatida emas, balki axloqiy va ijtimoiy muammo sifatida ham ko'rish lozimligini anglatadi. Adabiyotda bunday qarashlar ijtimoiy tengsizlik, ma'naviy tanazzul va tabiatga bepisandlik motivlari bilan uyg'un holda aks etadi.

XX–XXI asr turkiy adabiyotida ekologik tahdidlar qishloq xo'jaligi va tabiiy resurslarga oid tasvirlar bilan cheklanmay, urbanizatsiya, sanoatlashtirish va global ekologik inqiroz oqibatlarini ochib beruvchi asarlarda ham keng yoritiladi. Masalan, zamonaviy o'zbek nasrida shahar ekologiyasi, havoning ifloslanishi, suv tanqisligi va chiqindilar muammosi ko'pincha ijtimoiy fojia sifatida talqin etiladi. Bu yondashuv ekologik tahdidlarning milliy doiradan chiqib, global miqyosga ko'tarilganini ko'rsatadi va adabiyotning transmilliy ekologik diskursga qo'shilishiga xizmat qiladi.

Prezident Sh. M. Mirziyoyevning “Ekologik barqarorlikni ta'minlashda xalqimizning azaliy qadriyatlarini – tabiatga mehr, yerga hurmat, suvga ehtirom tuyg'ulari hal qiluvchi ahamiyatga ega” degan so'zlari [1:145] ekologik barqarorlik konsepsiyasining falsafiy ildizlarini ochib beradi. Barqaror rivojlanish strategiyasida ekologik adolat markaziy o'rin tutadi — bu nafaqat resurslarning teng taqsimlanishi, balki ekologik xavf-xatarlarning ijtimoiy guruhlar o'rtasida adolatsiz taqsimlanishining oldini olish va barcha insonlarning toza havo, sof suv hamda sog'lom atrof-muhitga teng huquqda ega bo'lishini anglatadi.

Prezidentning “Atrof-muhitni muhofaza qilish masalasi — bu kelajak avlodga qanday meros qoldirishimiz masalasidir” degan fikri [1:146] ekologik mas'uliyatni avlodlararo adolat tamoyili bilan bog'laydi. Adabiyotda bu motiv ko'pincha o'z xalqining kelajagini o'ylaydigan, tabiatga zarar yetkazmaslikka intiladigan qahramonlar obrazida beriladi; aksincha, tabiiy boyliklarni suiste'mol qilgan obrazlar ijtimoiy-axloqiy inqirozni ifodalaydi.

Shunday qilib, turkiy xalqlar adabiyotidagi ekologik tahdidlar va ijtimoiy adolat falsafasi zamonaviy ekologik muammolarni badiiy va falsafiy jihatdan yoritish, milliy madaniyatni global ekologik diskursga qo'shish, xalq ongida ekologik mas'uliyat va adolat g'oyalarini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Bu

“TURKIY XALQLAR ADABIYOTI TADQIQIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR” *mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya*

yo‘nalishdagi asarlar ekologik ongni shakllantirish, tabiatga ehtirom va kelajak avlod oldidagi mas’uliyat hissini tarbiyalashda beqiyos vositadir. Shu bilan birga, ular milliy adabiyotlarni umuminsoniy ekologik qadriyatlar tizimiga bog‘lash orqali ekologik etikani falsafiy va estetik darajada boyitadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2021. – 464-б.
2. Айтматов Ч. Ақ кеме: повесть. – Бишкек: Раритет, 2018. – 160-б.
3. Манас: Қирғиз халқ эпоси / Тузувчи С. Каралаев. – Фрунзе: Кыргызстан, 1984. – 544-б.
4. Хамидов Р. Экологик этика асослари: дарслик. – Тошкент: Фан, 2019. – 224-б.
5. Воҳидов Э. Танланган асарлар. 3-жилд. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1982. – 320-б.
6. Мурод Т. Отамдан қолган далалар: роман. – Тошкент: Шарқ, 1994. – 288-б.